

Novum

Lengyelne Püösök Sarolta 2009. május 28-án védte meg doktori értekezését a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen. A summa cum laude minősítéssel értékelt doktori dolgozat – Søren Kierkegaard teológiájának súlypontjai – Dr. Gaál Botond témavezető és Dr. Fazakas Sándor társtémavezető irányítása alatt készült. A vizsgabizottság elnöke Dr. Hörsik Richárd volt, tagok pedig Dr. Fekete Károly, Dr. Marjovszky Tibor, Dr. Barát Béla és Dr. Kovács Ábrahám. Opponensek: Dr. Szathmáry Sándor és Dr. Frank Sawyer.

Az alábbiakban közreadjuk a dolgozat rövid ismertetését.

Søren Kierkegaard teológiájának súlypontjai

A kutatás célja

Søren Aabye Kierkegaard (1813–1855) életművét a 20. század elején kezdte felfedezni a világ. Első magyar olvasói azok a protestáns teológusok voltak, akik a dialektika teológia képviselőinek ösztönzésére ismerték meg gondolatait, alkotásait német közvetítésben. Az utóbbi két évtizedben több írása is megjelent magyarul, így a művei iránti érdeklődés tovább fokozódott. Sokan és sokféle összefüggésben idézik őt. Kérdés, hogy ki volt valójában ez a talányos életű szerző, és főként miféle üzenetet közvetített? Teológust, filozófust vagy szépírót kell látnunk benne? Mit nyújthat a jelenkori teológia számára?

A dolgozat a fenti kérdésekre keres választ. Fő célja hiteles Kierkegaard-képet rajzolni, amelynek segítségével sikerül a tévesen értelmezett egzisztencializmus és szubjektivizmus, valamint a pietizmus címkéit eltávolítani, hogy semmiféle *izmus* se sajátíthassa ki az írói hagyatékot saját ideológiáinak alátámasztására.

Kierkegaard írásainak töretlen sikere olyan gondolatgazdagságot sejtet, amelyet érdemes időről időre újraértelmezni és közkinccsé tenni a teológia számára. A kutatás rész céljait képezi annak felmutatása, ahogyan Kierkegaard a bibliai paradoxális igazságokhoz viszonyul, és ahogyan ezek alapján többdimenziós hit-, bűn- és időértelmezést nyújt.

A feldolgozás módszere

Az életmű-elemzés rendjén kézenfekvő volna életrajzi ismertetéssel indítani. Kierkegaard rendhagyó eset, ugyanis élete nagyon eseményszegény, ugyanakkor szinte minden apró mozzanatot úgy élt át, hogy írói életművében is rögzítette, ezért a fontosabb fordulópontokat az egyes írások megkívánta sorrendben tárgyaljuk. A nyitó fejezet mégis életrajzi vonatkozású, mert a kierkegaard-i szubjektivizmusnak, az igazság személyes átélésének ered nyomába.

A második fejezetben az életmű megértésének módszertana kerül a vizsgálat középpontjába. Kierkegaard maga nevezi „tudatosan körmönfont életműnek” az általa megélt és megírt hagyatékot. Olvasói sokfélék, különbözik érdeklődési körük, valóságértelmezésük, és azért, hogy mindenkit a saját felségterületén szólíthasson meg, nagyon változatos a témaválasztása és azok kifejtése. Mindehhez szerzői álnevek sokaságára van szüksége, ugyanis saját nevét nem használhatja a különféle véleményekhez, mert szerinte az író életének kongruensnek kell lennie az általa leírtakkal.

A *harmadik* fejezet azt a közeget mutatja be, amelyben a kierkegaard-i gondolatok fogantak. A Dánia aranykorának nevezett időszak ismerete nélkül aligha érthetjük meg életművének különleges hangsúlyképletét. Írásaiban számos olyan célzatos üzenetet találunk, amely elsősorban azoknak a kortárs teológusoknak szól, akik a hegeli filozófia rendszer analógiájaként szerkesztik meg saját teológiai tanrendszerüket.

A *negyedik* fejezet megpróbál rálátást nyújtani az életműre. A már-már grafomán szerző hatalmas írott anyagot hagyatékozott az utókorra. A dolgozatban tárgyalt vagy érintett könyvek száma is oly tetemes mennyiség, hogy a világos tájékozódás érdekében előbb egy általános összefoglalóra volt szükség.

Az *ötödik* fejezet az író teológiájának sarkalatos pontjait igyekszik összefogni. A krisztusi abszolút paradoxon gondolata, a bűn eredete és mibenléte, a botránkozás, a hitértelmezés és az időfelfogás a rendkívül gondolatgazdag életmű kiemelkedő témái. A megértetés kedvéért külön kellett tárgyalni ezeket, de olyan szerves egységet alkotnak, annyira egybefonódnak, hogy mesterséges szétválasztásuk lehetetlen, vagy legalábbis az eredeti üzenetet csorbítaná.

A *hatodik* fejezet az egyházkritikával foglalkozik. Kierkegaard egész életművének fő törekvése az egyén Istenhez vezetése. Feladata felvállalására elsősorban egyházának siralmas állapota készítette. A mindenkori egyház fő feladata volna az emberek útját Isten felé irányítani, de a korabeli dán egyházvezetés elvétől ezt a megbízást. Kierkegaard életművében fokozatosan erősödik az egyház és az oda tartozók keresztyénségének a bírálata, amely végül olyan vitává fajul, amely felgyorsítja a tragikus vég bekövetkeztét.

A dolgozatban mindvégig fontos módszertani szempont, hogy az írókat hagyjuk beszélni, de erre a fejezetre különösen is jellemző, hogy a mondanivaló vázát a kierkegaard-i gondolatok témakörök szerinti csoportosítása képezi.

Az *utolsó* fejezetet elsősorban a magyar református teológia sajátos helyzete igényelte. A 20. századi magyar teológiában Barthnak szép számmal voltak és vannak komoly gondolatpartnerei és tanítványai, de epigonjai is. Barth és Kierkegaard dialektikus viszonyának részletesebb feltárása bizonyosan nem közömbös kérdés a magyar teológusok számára. A fejezet fő témájával párhuzamosan Kierkegaard teológiájának kritikai vizsgálata is megtörtént, hiszen ehhez nagyszerű támpontot nyújtott a barthi Kierkegaard-kritika.

A hazai könyvtárakban a szakirodalomnak csak bizonyos részét sikerült megtalálni, a magyar nyelvű munkákat, és Kierkegaard munkáinak német nyelvű összkiadását. A dán nyelvű életműsorozat, valamint az angol nyelvű szakirodalom tekintetében sokat segített a budapesti Kierkegaard-Cabinet. Külön köszönet illeti a northfieldi (AEÁ) St. Olaf College Kierkegaard Könyvtárát, amely az egyedülálló gyűjteményt kutatói ösztöndíj által is elérhetővé tette.

A kutatás eredményeinek összefoglalása

1. Kierkegaard alapvető felismerése, hogy az emberi élet Isten előtti lét, s ennek elfogadása csakis a hit szubjektív mozzanatán keresztül valósulhat meg, amelynek megtörténtét nem kegyes vagy emelkedett szólások, hanem a hiteles életvitel jelzi. *Az egyes ember nem érzi, nem ismeri fel többé, hogy minden egyes emberhez hasonlóan őt is saját viszony fűzi Istenhez, amelynek feltétlen jelentőséggel kell bírnia a számára; hanem elsikkasztják az isteni-*

szonyt, és szokásokat, hagyományokat, rendeleteket s más efféléket istenítenek.¹ A mindenkori teológus számára különösen fontos üzenet, hogy az objektív valóságlátás, az elvont gondolkodás önmagában értelmetlen, az emberi elmélkedés igazi értéket az által nyer, ha a személyes Isten–ember kapcsolat erőterébe kerül, és hitbizonyosságra lel. A *coram Deo*, vagyis az Isten előtti állapot teljesen átalakítja az embert, kiteljesíti életét. „Új minősége vagy minősítése azáltal lesz az Énnék, hogy éppen Istennel szembeni Én. Ez az Én már nem pusztán emberi Én, hanem az, amit én – remélve, hogy nem értenek félre – teológiai Énnék szeretnék nevezni, vagyis az Istennel szembeni Én. És milyen végtelen realitása lesz az Énnék azáltal, hogy tudatában van: Isten előtt létezik, és hogy olyan emberi Énné válik, amelynek mértéke Isten!”²

2. Az életmű szövevényes álnévrendszerének vizsgálata során a szerző *ars poeticáját* is megismerhetjük. Esztétikai, filozófiai és kimondottan vallási tárgyú írásainak egy központi célja volt, az egyes ember elvezetése Istenhez. A hívő egzisztencia megszületésében nem az íróé a főszerep, de a Szókratész óta előkelőnek minősülő bábamesterséget szívesen felvállalja. Vallja, hogy *a tanító puszta készítés, bárki legyen is.*³ Emlékeztet ezzel a legnemesebb szolgálatra, a segítségnyújtásra, amellyel a teológus az egyes ember keresztyénné válásának folyamatát előmozdíthatja.

3. A Dánia aranykorával foglalkozó fejezet megismertet a koppenhágai kulturális és egyházi élet vezetőivel, azokkal a Hegel-epigonokkal, akik Kierkegaard számára rendkívül ellenszenvesek voltak. Fontos tanulság, hogy a kierkegaardi életmű Hegel-ellenes polémiáját nem szabad felületesen a német filozófusra vonatkoztatnunk, mert többnyire a dán kortársakat illeti. „...Kierkegaard felhasználja Hegelt egy polemikus cél végett. Mivel vitába bocsátkozott a dán hegelianusokkal, ez a vita gyakran a háttérben rejtezik, és Hegel-kritikaként jelenik meg a felszínen. A név a Hegelé, de Heiberget, Martensent vagy Adlert jelenti, amint a szövegösszefüggésből kiderül.”⁴

A közeg, amelyben művei fogantak, azt is megérteti a késői olvasóval, hogy egyes témák miért túlhangsúlyosak, másokat pedig miért mellőz. Kierkegaard maga nyújt hermeneutikai támpontot, amikor így fogalmaz: „az idők különfélék, és különféle idők különfélék igényelnek”.⁵ Az általa megfogalmazott gondolatok egy sajátos párbeszéd részeként is felfoghatóak, amelyben a kortársai keltette kihívásokra válaszol.

4. Kierkegaard nevéhez eddig is sok kutató társította a paradoxon fogalmát, de egy amerikai szerzőpáros⁶ szemléletes modellt is alkalmaz a dán szerző sajátos valóságértelmezésének bemutatására. Az úgynevezett *furcsa hurok* modell neve és első interdisciplinális alkalmazása Hofstadtertől⁷ származik. A képzőművészet, a zene, matematika

¹ Kierkegaard, S. A.: *A keresztyén hit iskolája (Indovelse i Christendom)*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Budapest 1998, 111.

² Kierkegaard, S. A.: *A halálos betegség (Sygdommen til Døden)*. Ford. Rác Péter. Göncöl, Budapest 1993, 93.

³ Kierkegaard, S. A.: *Filozófiai morzsák (Philosophiske Smuler)*. Ford. Hidas Zoltán. Göncöl, Budapest 1997, 22.

⁴ Stewart, Jon: *Kierkegaard's relations to Hegel reconsidered*. University Press, Cambridge, 2003, 610.: „...Kierkegaard's use of Hegel for polemical purposes. While he engages in a polemic with the Danish Hegelians, that polemic is often hidden beneath what appears at face value to be a critique of Hegel. It is Hegel's name, and not that of Heiberger, Martensen, or Adler, that appears in the text.”

⁵ Kierkegaard, S. A.: *Önvizsgálat. Ajánlva a kortársaknak és Isten változatlanlansága (Til Selhprovelse Samtiden anbefalet és Guds Uforanderlighed)*. Ford. Szeberényi Lajos. Új Mandátum, hn., é.n., 21.

⁶ Loder, James E. – Neidhardt, Jim. W.: *The Knight's Move. The Relational Logic of the Spirit in Theology and Science*. Colorado Springs, USA, 1992.

⁷ Hofstadter, Douglas R.: *Gödel, Escher, Bach. Egybefont gondolatok birodalma*. Typotex Kiadó, Budapest 2005.

és bölcsélet világában a modellt olyan esetekre alkalmazza, amelyekben két különböző szint találkozik egymással oly módon, hogy a valós különbségek ellenére egy olyan egység valósul meg, amelyben a szintek ráhatással vannak egymásra, a felső szint befolyásolja az alsót. (A modellt egy matematikai ábrával lehet szemléltetni, a Möbius-szalaggal, amelyet például úgy kapunk, hogy egy téglalap alakú papírcsik egyik végét 180 fokkal elfordítjuk, és a másik végéhez ragasztjuk, s így létrejön az *egyoldalú felület*.) A kierkegaardi ismeretelméletet jól szemlélteti a fenti modell. Meggyőződése, hogy a gondolkodó személy is része a megismerés folyamatának, s így nincsenek a megismerőtől független igazságok. A *szubjektív* fogalma nála véletlenül sem személyes elfogultságot jelöl, hanem a valódi megismerésnek a lényegét, azt, hogy a megismerés a megismerőhöz viszonyul, aki lényegében a létező. A megismerő számára a saját létezése az igazi valóság, minden más valóságról csupán csak értesül, de nem érinti őt, és nem nyilatkozhat róla hitelesen, ha a Möbius-szalag által szemléltetett viszonyulás, kölcsönhatás nem valósul meg.

A paradoxonok sora folytatódik az egyes teológiai kérdések elemzése rendjén is. *Krisztológiája* a legtökéletesebb példa a teológiai paradoxonokban történő gondolkodásra, hiszen egyszerre Isten és ember voltát másként le sem lehet írni. A *hit* paradoxona többrétű, első renden arra vonatkozik, hogy a véges mégis képes megragadni a végtelent a hitben. Paradoxális azonban a hitnek az a megnyilvánulása is, amelyet Ábrahám példáján szemléltet. Az általános erkölcsi törvényt adott esetben felülírja az egyén cselekedete, amennyiben hitből fakad. „Az én szándékom mármost az, hogy az Ábrahám történetében lévő dialektikát problémák formájában kimutassam, és megvilágítsam, milyen *rettenetes paradoxon a hit*, olyan paradoxon, amely egy gyilkosságot szent, Istennek tetsző cselekedetté képes változtatni, olyan, ami Izsákot visszaadja Ábrahámnak – valami, amit semmiféle gondolkodás nem tud hatalmába keríteni, mert *a hit éppen ott kezdődik, ahol a gondolkodás megszűnik*.”⁸

5. A bűn eredetének nyomozására Kierkegaard maga is a 19. századi filozófiai okfejtés bonyolult módszerét használja, de mindezzel azt a teológiai célt szolgálja, amely egész életművét meghatározza. Igyekszik rádöbbeneni az embert saját felelősségére, rámutat arra, hogy a bűn eredete *lét-fontosságú*, és senki számára sem lehet közömbös. Az ember túl jón és rosszon, vagyis a bűneset előtti élethelyzetben szorong, mert választhat, mert a szabadság szédületében a léttel szemben a semmi veszélyére gondol. Figyelmeztet arra, hogy az első bűnnel csak az ember ártatlansága szűnik meg, de a szorongás megmarad, sőt, az emberi lét legsajátosabb jellemzője a nemlét lehetőségéből fakadó szorongás. Ugyanakkor biztató az az okfejtése, amellyel elvezet a szorongástól a hitig, és a szorongás iskoláját a hit felé vezető útnak nevezi. „A hit segítségével a szorongás arra neveli az egyént, hogy békéljen meg a gondviselésben” és aki „valóban megtanult szorongani, az táncra perdülhet, amikor a végesség szorongásai muzsikálni kezdenek.”⁹

6. A kierkegaardi egzisztenciális kérdésfelvetések sorából kiemelkedik a bűn mibenlétének a vizsgálata. Elhatárolja magát attól a téves bűnfelfogástól, amely az erényt állítja szembe a bűnnel, mert ő a Biblia alapján a hitet tekinti a bűn ellentétének, az erények avagy a vétkek csak másodlagos kérdések. „Azt azonban elég gyakran figyelmen

⁸ Kierkegaard, S. A.: *Félelem és reszketés (Frygt og Baven)*. Ford. Rác Péter. Európa, Budapest 1986, 90. (Kiemelés tőlem.)

⁹ Kierkegaard, S.A.: *A szorongás fogalma (Begrebet Angest)*. Ford. Rác Péter. Göncöl, Budapest 1993, 187–188.

kívül hagyják, hogy a bűn ellentéte egyáltalán nem az erény. Ennek az alapja az a részben pogány szemlélet, amely megelepszik a pusztán emberi mértékkel, és éppen azt nem tudja, mi a bűn, hogy tudniillik minden bűn Isten színe elé kerül. Nem, *a bűn ellentéte a hit*, ahogy a Rómaiakhoz írt levélben (14,23) is ezért áll: Ami pedig hitből nincs, bűn az. Ez tehát az egész kereszténység szempontjából az egyik legdöntőbb meghatározás, vagyis: *a bűn ellentéte nem az erény, hanem a hit.*¹⁰ Halálos betegségnek, kárhozzatratva vezetőnek minősíti a helytelen öntelmezést, azt, amikor valaki képtelen a helyes Isten-ember viszonyra. A halálos betegség megfelelője a klasszikus teológiai nyelvezetben a *hitetlenség*. A krisztusi paradoxonhoz kétféleképpen lehet viszonyulni, hittel elfogadni vagy megbotránkozni. Az utóbbi természetrajza aránylag könnyebben átlátható az ember számára, mert véges értelméből csak a megbotránkozás következhet. A hit megvalósulásában ellenben olyasmi történik, ami felülmúlja az emberi értelem korlátjait, az Istent az embertől elválasztó szakadék fölött a transzcendens irányából épül híd, Kierkegaard ezt a *hit ugrása* kifejezéssel írja le.

7. Az utókor előszeretettel idézi Kierkegaardnak az idővel kapcsolatos nézeteit. Két időfogalmat, a *pillanatot* és az *egyidejűséget* különleges jelentéstartalommal ruház fel, jóllehet összefüggően sehol sem értekezik az időről, de töredékes megjegyzései annál jelentőségtelesebbek. A *pillanat* olyan időatom, amely nem üres, azaz semmivel egyenlő, hanem az emberi folyó idő, és az örökkévalóság találkozáspontja. A múltat és a jövőt az emberi lét lényegére nézve jelentéktelennek tekinti, sőt, ilyen értelemben Krisztus földi, történelmi életideje is lényegtelen. Krisztus tanítványává, követőjévé nem azok válnak, akik valaha vele együtt jártak Júdea földjén, hanem azok, akik felismerik a pillanat értelmét, és képesek *egyidejűvé* válni vele. „...márpedig a hívők minden nemzedéke egyidejű vele. Ha képtelen vagy felülkerekedni önmagadon és a Krisztussal való egyidejűség állapotában kereszténnyé lenni, vagy ha az egyidejűség helyzetében Krisztus képtelen mocnásra bírni és magához vonni téged, akkor sosem leszel keresztény.”¹¹

8. A dán teológus megpróbálta rádöbbeneni kora keresztyénségét, hogy amivé a krisztushitet tették, csupán *érzékcshalódás*. „...Olyan emberek, akikben még csak fel sem merül, hogy életükből kötelezettségek fakadnak Isten iránt, akik a polgári büntetlenséget tekintik az elérendő maximumnak, vagy még azt sem tartják igazán elengedhetetlennek! És ezek az emberek mégis egytől egyig keresztények, beleértve azokat is, akik azt állítják, hogy Isten nem létezik, mind kereszténynek mondják magukat, az állam keresztényként tartja számon őket, az egyház keresztényként temeti el őket, és keresztényként bocsáttatnak el az örökkévalóságba! Nyilván kétség nem fér hozzá, hogy *itt valami iszonyatos zűrzavar, egy félelmetes érzékcshalódás lappang.*”¹² Megállapításai mindvégig időszerűek maradnak, ameddig Krisztus egyházának földi ideje tart, ameddig a külső ellenség mellett a saját félegességeivel, hibáival is meg kell küzdenie. A kierkegaardi bírálatok egyik kérdéskörének központjában az egyházfogalmat látjuk. Az egyházi hatalom és az államhatalom egybemosódása számtalan infrastrukturális előnye ellenére veszélyes, mert a külsőleg rendezett viszonyok elterelik a figyelmet a helyes Isten-viszony kialakításának fontosságáról. Mindenkor súlyosbítja a helyzetet, ha az egyház a kényelem, a népszerűség kedvéért olcsó kegyelmet hirdet, és megalkudó módon kiegyezik a világias igényekkel. A szolgálattevőket, a papokat is gyakran ostorolja amiatt, hogy éle-

¹⁰ Kierkegaard, S.A.: *A halálos betegség*, 97. (Kiemelés tőlem.)

¹¹ Kierkegaard, S. A.: *A keresztyén hit iskolája*, 80–82.

¹² Kierkegaard, S. A.: *Szerzői tevékenységéről (Om Min Forfatter-Virksomhed)*. Ford. Hidas Zoltán. Latin Betűk, Debrecen 2000. 39–40. (Kiemelés tőlem.)

tükben kevés hajlandóságot lát a *devotatio Christice*, és az általuk hirdetett szavak cselekedetek szintjén nem valósulnak meg, azaz mondandójuk nincs összhangban életükkel. A teológusok, tanítók szolgálatát is azért marasztalja el, mert a tantételekbe merevített igazság helyett elvárná, hogy az igazság megtalálásának és megélésének mikéntjére is mutassanak rá.

9. Barth dialektikus teológiai gondolkodásának kialakulásában fontos szerepe volt Kierkegaardnak. A két lángelme azonban *különböző* korban született, így az *igények* is *különbözték*, ezzel magyarázható a későbbi Barth eltávolodása a dán gondolkodótól. Az individualizmus, egzisztencializmus, pietista szubjektivizmus vádjaira Kierkegaard csak részben szolgált rá, a barthi kritika valódi címzettjei azok, akik kisajátították gondolatait saját elképzelésük megvalósításához. A törvény és evangélium/szeretet viszony tekintetében a két gondolkodó között inkább retorikai hangsúlykülönbség létezik, de valójában alapszándékuk hasonló, mert mindketten a kegyelem Istenére irányítják olvasóik figyelmét. Barth Kierkegaardtól kölcsönzi azt a gondolatot, hogy a teológus sohasem tarthat igényt a teljes igazság birtoklására, életműve csak afféle kiegészítés, *korrektívum*, *csipetnyi fahéj* lehet Isten kezében. „Óh a világ vezetése egy rémséges nagy háztartás, egy grandiózusz kép. Hiszen úgy tesz a mester, az Isten az égben, mint a szakácsnő vagy a festőművész, azt mondja: ide kell még bele egy csipetnyi fahéj, egy ici pici pirosat kell még rávinni. Mi nem tudjuk felfogni miért, mi alig látjuk, fokozatosan feloldódik egy csipetnyi fahéj az egészben, de Isten tudja miért... Ezek a korrektívumok [kiigazítások]. Szerencsétlen tévedés, ha az, akit csak a kiigazítás elvégzésére használtak, türelmetlenné válik, és a *korrektívet* mások számára *normatívná* akarja tenni, ez egy minden összezavarására irányuló próbálkozás.”¹³ Életművükkel valóban fűszerebbé, színesebbé tették a világot, s ezen belül a teológiai életet.

Lengyelne Püsök Sarolta

The focal points of Kierkegaard's theology

1. Kierkegaard's basic understanding is that human life is an existence before God, and the acceptance of it can only be realised through the subjective momentum of faith, and the realization of this is shown by an authentic life, not by pious or sublime platitudes. This is an important message for theologians of all times, that the objective view of truth as well as the abstract thinking in itself, is beyond reason, thus real value can be obtained only when the relationship between God and man is emphasised and therefore becomes truth of faith.

2. By the process of researching the complicated pseudonym-system of Kierkegaard's lifework we can also recognize his *ars poetica* in his capacity as a writer. His aesthetical, philosophical and pronounced theological writings had one central aim: to lead human beings to God. By the very existence through birth of the believer the leading part cannot belong to the writer, but since Socrates himself classified the distinct profession of *midwife*, he assumes this role with pleasure. He reminds us of our noblest service, i.e. the aid a theologian can provide to promote the process of a human being's becoming a Christian.

¹³ S. A. Kierkegaard: *Buch des Richters. Seine Tagebücher 1833–1855 im Auszug*. Übers. und hersg. von H. Gottsched. Jena/Leipzig 1905, 99. (Kiemelés tőlem.)